

EL BORN

Des de l'edat mitjana i fins l'any 1971, el Born ha estat fonamentalment un espai de mercat. Primer a la plaça del Born i després dins del primer mercat metàl·lic que es va construir a Barcelona.

CCM

Ajuntament
de Barcelona

TRANS

**Born.
Memòries d'un
mercat**

FERÈNCIES

Autors

Manel Guàrdia Bassols,
José Luis Oyón Bañales,
Ramon Graus Rovira

Coordinació

El Born CCM

Correcció

Manners Traduccions

Disseny gràfic i maquetació

Joel Lozano Radigales

Edita

Ajuntament de Barcelona.
Institut de Cultura
El Born Centre de Cultura
i Memòria

CONSELL D'ADMINISTRACIÓ
DE L'INSTITUT DE CULTURA
DE BARCELONA

President

Jaume Collboni Cuadrado

Vicepresidenta

Gala Pin Ferrando

Vocals

Jaume Ciurana i Llevadot,
Pau Guix Pérez, Joan Josep
Puigcorbè i Benaiges, Guillem
Espriu Avendaño, Alfredo
Bergua Valls, Pere Casas
Zarzuela, Fèlix Ortega Sanz,
Ricard Vinyes Ribas, Montser-
rat Vendrell i Rius, Isabel Olid
Báez, Xavier Albertí Gallart,
Martina Millà Bernard, Arant-
xa García Terente.

Secretària

Montserrat Oriol Bellot

Gerent

Valentí Oviedo Cornejo

CONSELL D'EDICIONS
I PUBLICACIONS
DE L'AJUNTAMENT
DE BARCELONA

Gerardo Pisarello Prados,
Josep Mª Montaner Martorell,
Laura Pérez Castallo, Jordi
Campillo Gámez, Joan Lli-
nares Gómez, Marc Andreu
Acebal, Águeda Bañón Pérez,
José Pérez Freijo, Pilar Roca
Viola, Maria Truñó i Salvadó,
Anna Giralt Brunet

Impressió

Nova Era Publications

© de l'edició: Ajuntament
de Barcelona, 2017
© dels textos: els autors
© de les imatges: els autors
i institucions referenciades

S'han fet totes les gestions
possibles per identificar
els propietaris dels drets
d'autor. Qualsevol error
o omisió accidentals
s'hauran de notificar per
escrit als editors i es corri-
geran en edicions posteriors.
Queda prohibida la reproduc-
ció total o parcial sense
el permís exprés dels editors,
en els termes marcats per
la llei.

ISBN: 978-84-9850-975-5
DL: B.7094-2017

barcelona.cat/barcelonallibres
barcelona.cat/barcelonacultura
[memoria](http://barcelona.cat/elborncultural-
memoria)

Des de l'edat mitjana el Born ha estat fonamentalment un espai de mercat. Primer a la plaça del Born i després dintre del primer mercat metàl·lic que es va construir a Barcelona. Malgrat el progressiu desplaçament del centre de la ciutat cap a la Rambla, tant la plaça com el posterior edifici van ser, fins a 1971, peces essencials del sistema de mercats. El Born fou concebut com a mercat bàsicament minorista, i a partir de 1921 es convertí en el mercat majorista d'una metròpolis en expansió. Després de 45 anys del seu tancament, aquesta exposició ha volgut reactivar la memòria col·lectiva del mercat del Born.

Fragment d'una pintura anònima
que representa la plaça del Born, cap a 1775.
©EBCCM (Foto: Jordi Puig)

El Born vell: la plaça

«Anar a plaça»: plaça i mercat s'identifiquen al llarg de la nostra història. Des de la baixa edat mitjana el Born va ser el centre neuràlgic del barri més dens i actiu de la ciutat, proper al port i únic lloc de venda de peix fins a finals del segle XVIII. Malgrat les demolicions derivades de la construcció de la Ciutadella, els canvis urbans i les primeres reformes liberals del sistema de mercats, la plaça del Born es va mantenir com a mercat tradicional fins a 1876.

1.1

El Born Vell i les places de mercat d'herència medieval

Les activitats comercials envaïen carrers i places, i vertebraven la vida i l'estructura urbana. La toponímia ens recorda encara les activitats especialitzades d'aquests espais. Després de 1714, la construcció de la fortificació de la Ciutadella va provocar la greu amputació del barri del Born i la plaça va quedar oberta a una gran esplanada. Encara que des de finals del segle XVIII el centre de gravetat es desplaçà progressivament cap a la Rambla, on va créixer el mercat de la Boqueria, el mercat del Born mantingué el seu caràcter singular.

1.2

El Born en la primera reordenació dels mercats

La voluntat il·lustrada de convertir els mercats tradicionals en «equipaments» i de confinar-ne les activitats en espais tancats i coberts, només fou possible a Barcelona amb la desamortització dels béns eclesiàstics de 1836. De la constel·lació de punts de venda a l'espai públic es passà a un sistema amb dos mercats nous, el de Sant Josep i el de Santa Caterina —construïts en els solars que havien ocupat antics convents—, un petit mercat a la plaça del Pedró, el de la plaça de la Font de la Barceloneta, i el vell i atapeït mercat de la plaça del Born.

1.3

Els projectes per un nou Born

En edificar-se els primers mercats metàl·lics a Anglaterra i a França, els nous mercats barcelonins, tot just acabats, esdevingueren immediatament anacrònics. Des de 1848 trobem projectes no realitzats de *tinglados* metàl·lics per cobrir els mercats. Però les dificultats econòmiques impedi- ren que cap d'aquests projectes es concre- tés. El “Vell Born” es mantingué com un pintoresc vestigi del passat que artistes com Ramon Martí Alsina i Lluís Rigalt van voler il·lustrar.

2

El nou Born

L'oportunitat de la construcció del nou parc de la Ciutadella, que es concretà durant el Sexenni democràtic (1868-1874), aportà de retruc un nou barri i un nou mercat per a la ciutat. Les tres operacions urbanes miraven cap a la modernitat: un parc com els de París o Londres, un barri de façanes regulades per orde- nança com a les grans ciutats i un mercat de ferro i vidre a la moda. El nou mercat minorista del barri es convertí, així, en el model del nou sistema de mercats de Barcelona.

2.1

El concurs del Parc de la Ciutadella i el nou mercat

El retorn de la fortificació de la Ciutadella a la ciutat, durant l'any 1869, permeté el seu enderroc i la construcció d'un nou parc. L'alcalde Francesc Rius i Taulet creà la comissió especial de la Ciutadella i convocà, l'any 1871, un concurs internacional que guanyà el mestre d'obres Josep Fontserè i Mestre amb el lema «Los jardines son a las ciudades lo que los pulmones al cuerpo humano». Sense que les bases del concurs ho haguessin demanat, Fontserè disposà un nou mercat cobert per al barri.

2.2

L'encaix urbà del nou mercat del Born

El decret de cessió de la Ciutadella com a parc permetia destinar una part dels terrenys per a edificar cases de renda i així poder finan- çar les obres del projecte. Fontserè recosia la ciutat mutilada amb un petit barri que propor- cionava una nova façana cap al parc. I el barri naixia amb un nou equipament, un mercat cobert de ferro que havia d'acollir les parades de la plaça del Born.

2.3

El Born i la nova arquitectura del ferro

Amb els ulls fixats en el gran mercat central de Les Halles de París, Fontserè projectà un edifici plenament modern, però deu vegades més petit. Per a dissenyar-lo i construir-lo,

Fontserè rebé el suport de Josep Maria Cornet i Mas, l'enginyer industrial de La Maquinista Terrestre i Marítima, que portà l'operació a bon terme entre 1874 i 1876. La seva arquitectura de ferro, maó i vidre creava un espai ampli i ben il·luminat, separat del carrer, tancat i protegit de la intempèrie, que convertia en antigalles els mercats de la Boqueria i Santa Caterina.

2.4

Un nou mercat bàsicament minorista

El nou mercat que havia d'allotjar els vene- dors del Vell Born era bàsicament minorista. La nau central estava destinada a les fruites i a les verdures, i els cossos laterals a la carn, la volateria, la pesca salada i el peix fresc. Les condicions higièniques, les comoditats i el disseny de les parades responien als nous patrons que s'havien imposat a Europa. Però l'apartada localització del nou mercat i l'aug- ment dels preus de les parades van motivar les queixes dels venedors.

2.5

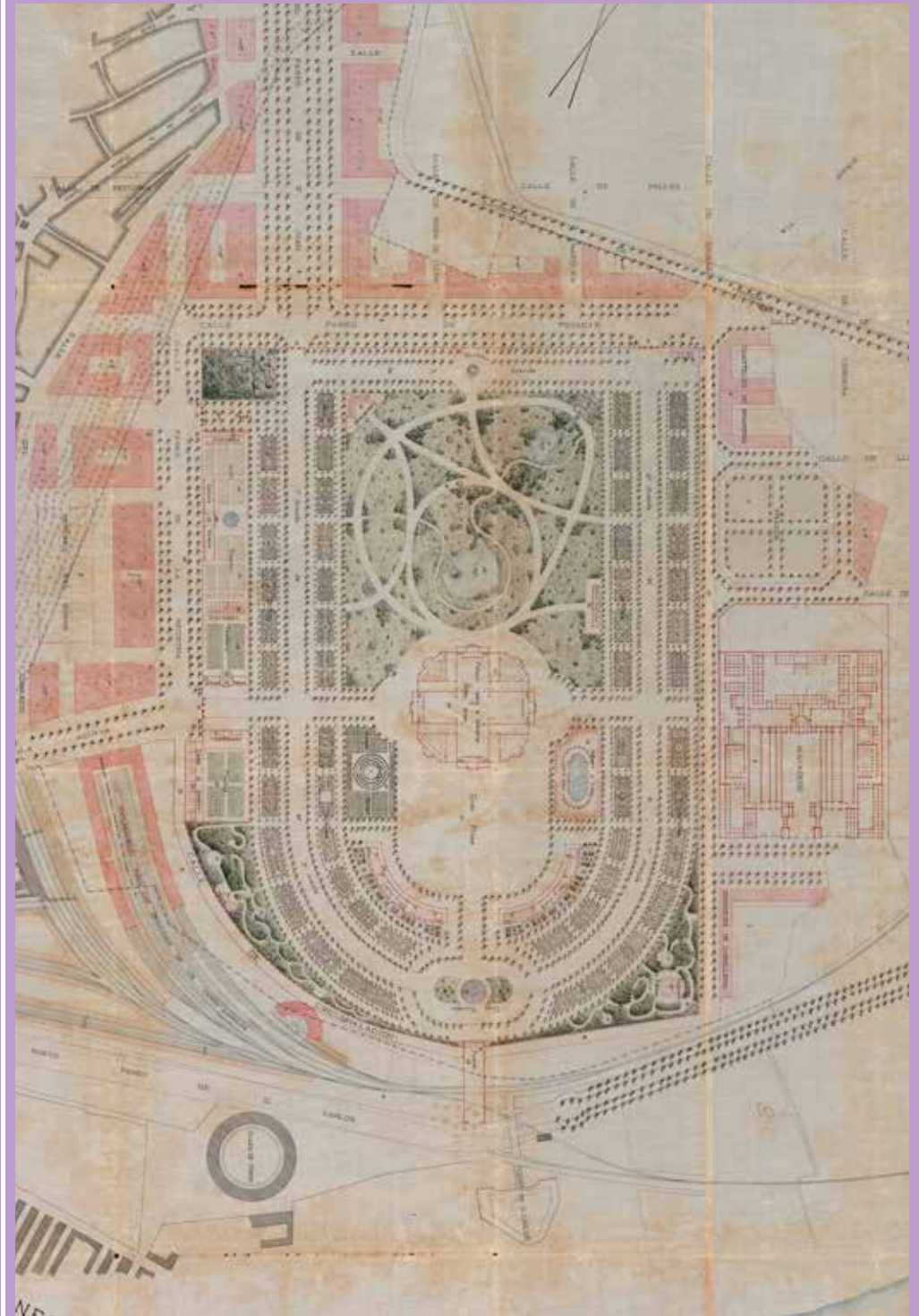
El nou sistema de mercats i el fracàs del Born

El Born és el primer d'una nova generació de mercats metàl·lics que va anar acompa- nyada d'una progressiva reglamentació i ordenació administrativa. El cert, però, és que els dos primers mercats metàl·lics, el del Born i el de Sant Antoni, van resultar excessivament ambiciosos i sobredimensio- nats, especialment si se'n compara l'elevat cost amb les recaptacions. Així, a partir d'aquell moment, la resta de mercats ja s'aixe- caren amb unes dimensions més ajustades a les necessitats reals.

Des de la baixa edat mitjana
el Born va ser el centre
neuràlgic del barri més dens
i actiu de la ciutat.

El Born. Lluís Rigalt i Farriols, 1867.
©Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts
Sant Jordi

Detall del projecte guanyador
del concurs per al parc de la Ciutadella.
Josep Fontserè i Mestre, 1871.
©AHCB

L'oportunitat de la construcció
del nou parc de la Ciutadella
aportà de retruc un nou barri i
un nou mercat per a la ciutat.

El Born dels majoristes

Des de finals del segle XIX, l'augment imparable del comerç a l'engròs, que estava repartit entre els diversos mercats, creava greus problemes de congestió al mercat de la Boqueria. Malgrat l'oposició, finalment es va decidir concentrar tots els majoristes de fruites i verdures en un mercat del Born en declivi. Aquesta solució, que havia de ser provisional, va durar cinquanta anys, del 1921 al 1971 —un període de gran creixement per a Barcelona, que va passar de 700.000 a 1.700.000 habitants.

3.1

El problema dels majoristes

Al tombant de segle, la venda a l'engròs s'havia convertit en una qüestió crítica a moltes grans ciutats i exigia una ordenació. A Barcelona, la venda a l'engròs de fruites i verdures, la més important quantitativament, estava repartida entre els principals mercats. La greu congestió del mercat de la Boqueria va motivar repetides protestes dels agricultors que hi duïen els seus productes.

3.2

El Born Mercat Central de Majoristes de Fruites i Verdures

El fracàs del Born com a mercat al detall, la seva bona localització logística i la presència d'altres majoristes el convertien en la millor opció com a mercat «provisional» de majoristes de fruites i verdures. Malgrat

les resistències, la conversió es portà a terme el 1921, i així el Born esdevingué el focus de la major part del comerç a l'engròs, no només a l'interior del mercat. Aquest fet va activar el barri, però també va generar incomoditats, especialment per l'ocupació desendregada de l'espai públic que comportà. L'accentuat creixement de la dècada de 1920 va provocar fortes tensions i demandes d'una nova localització.

3.3

Guerra Civil i col·lectivització, 1936-1939

Amb l'esclat de la guerra, totes les tibantors van ser desplaçades per l'enfrontament pel control de l'abastiment. La ràpida col·lectivització va ser el resultat del domini inicial de la CNT, i a partir del desembre del 1936 s'imposà la progressiva hegemonia del PSUC a la Conselleria de la Generalitat. La forta vigilància sobre el proveïment no va impedir, però, ni la greu carestia, ni les tensions entre detallistes i majoristes, ni l'expansió d'un lucratiu mercat negre.

3.4

La postguerra i el racionament, 1939-1952

Amb la ciutat sota els franquistes, a partir de gener de 1939 el primer problema va ser la reorganització de l'Administració municipal en un context de depuració massiva. Novament, ni el control polític de l'abastiment ni la propaganda no van evitar un llarg període dominat per les crisis de subsistències, les privacions i el racionament. Les mesures adoptades, en lloc de propiciar l'eficiència, van fomentar la corrupció i el mercat negre.

Al tombant de segle,
l'espectacular ascens de la venda
a l'engròs s'havia convertit
en una qüestió crítica.

Exterior del mercat, 1932.
©AFB (Foto: J. Domínguez)

Interior del mercat, 1932.
©AFB (Foto: J. Domínguez)

El Born: centre d'un sistema de mercats en expansió, 1953-1971

Quan a Europa s'imposaven nous formats comercials que garantien la contenció dels preus, a Barcelona els mercats van duplicar el seu nombre. El retard en els sistemes de distribució comercial i la memòria de l'escassetat alimentària, en un període de forta immigració i d'incerteses, expliquen aquesta expansió del sistema de mercats. Les magres i «provisionals» instal·lacions del Born i del seu barri es van veure sotmeses a una activitat i una congestió creixents i insostenibles.

Un final llargament anunciat

A partir de la dècada de 1930 van ser nombroses les propostes d'una nova ubicació del mercat central de fruites i verdures. No fou fins l'agost de 1962 que es convocà un concurs públic de projectes per a una nova unitat d'abastiment, prevista per a una població de dos milions i mig d'habitants. Després d'altres opcions, finalment es decidí construir-la a la Zona Franca i, encara que la iniciativa va provocar moltes discussions i una forta oposició, el 1971 el mercat central de fruites i verdures va ser traslladat per fi al nou centre, que s'anomenà Mercabarna.

A partir de 1939, les mesures adoptades per l'Administració municipal per controlar l'abastiment, en lloc de propiciar l'eficiència, van fomentar la corrupció i el mercat negre.

Comestibles d'estraperlo descoberts per les patrulles de control, 1937.
©AFB (Foto: Pérez de Rozas)

La memòria del mercat central

Malgrat la provisionalitat i la creixent inviabilitat del mercat central de fruites i verdures, aquest va articular un univers d'una vitalitat sorprenent, molt present a la vida de la ciutat, que va exercir un gran atractiu i que ha deixat una forta empremta en la memòria col·lectiva. Els records àmpliament compartits i el formidable corpus fotogràfic que se'n conserva l'han convertit en un dels «llocs de memòria» més singulars de Barcelona.

El mercat central i el barri variaven molt marcadament al llarg del dia: del tragí de camions i mercaderies de nit i matinada, al silenci i la tranquil·litat de migdies i tardes.

Activitat a la cruïlla entre el carrer
Comerç i el carrer Fusina, 1964
©ICUB (Foto: Ignasi Marroyo)

Camàlics a l'exterior del mercat, 1963.
©ICUB (Foto: Ignasi Marroyo)

Els d'assentador, transportista,
mosso i camàlic eren oficis
d'homes, que van esdevenir
majoria entre els treballadors
d'un mercat on abans havien
predominat les dones.

Caixes a l'exterior del mercat, 1964.
©ICUB (Foto: Ignasi Marroyo)

Els envasos buits s'acumulaven a les parades i als voltants del Born fins que els camàlics els recollien i carretejaven cap als magatzems.

El Passatge Comercial en plena activitat, 1969.
©Ramon Manent

L'ambient del barri girava entorn de la feina al mercat: la majoria dels venedors hi residien i eren habituals els lligams familiars entre ells.

Personal de l'establiment Pesudo i Pujol (C/ Comercial, 9), cap a 1960.
©Alexandre Pujol Matalí

Els esmorzars esdevenien l'àpat principal del dia per a molts: un cop el gruix de les vendes ja estava fet, es reunien per recuperar forces.

Grup de venedores esmorzant, 1971.
©ICUB (Foto: Ignasi Marroyo)

L'arquitectura del mercat del Born

El mercat de Fontserè, Cornet i Mas i La Maquinista s'inspirava en les experiències europees capdavanteres en l'ús del ferro (1871-1876). La seva arquitectura va ser prou flexible per acollir un mercat minorista convertit després en majorista. Cent anys després, una primera restauració el va salvar inicialment (1977-1982), però va caldre esperar a la seva conversió en centre cultural per a la seva restauració definitiva (2002-2013).

5.1

Mirar l'arquitectura de Fontserè

Josep Fontserè i Mestre (1829-1897) era mestre d'obres, una professió, sovint enfrontada amb els arquitectes, que li permetia projectar habitatges, cases de renda i alguns edificis industrials. Quan després del concurs de 1871 fou nomenat director de les obres del parc de la Ciutadella, se li encarregà el disseny del nou barri i el seu mercat. Calia construir un mercat de ferro i vidre, i des del principi Fontserè tingué el suport tècnic de l'empresa La Maquinista Terrestre i Marítima i del seu enginyer, Josep Maria Cornet i Mas (1839-1916).

Fontserè s'havia format amb el mètode academicista de Durand, una manera de projectar que consistia a combinar sobre una quadrícula les parts de l'edifici. Aquest mètode modular creava unes formes regides per les simetries i és el que Fontserè aplicà en la construcció del mercat. Ara bé, en construir l'edifici de ferro i vidre s'alleugerien les parets i l'interior era percebut com un sol espai diàfan on els límits de la forma es desdibuixaven pels continus contrallums.

D'altra banda, l'arquitectura de Fontserè és un exercici continu de racionalitat constructiva: dos llocs de venda de 2,5 m d'ample determinen la distància entre colum-

nes de ferro colat i, per tant, el mòdul que es repeteix a tot l'edifici; un sòcol evita els cops dels carretons, una paret d'obra vista redueix els corrents d'aire als paradistes i la persiana de lames de vidre permet una generosa il·luminació i ventilació de l'interior; a més, l'aigua de pluja que recullen els canalons és desaiuada per l'interior de les mateixes columnes.

En resum, podem qualificar el mercat del Born d'edifici monumental, modern, lluminós, sofer, flexible..., de símbol, de «catedral de ferro i vidre» tal com l'havia descrit l'arquitecte Salvador Tarragó l'any 1978.

5.2

Els plànols retrobats de La Maquinista

Una carpeta retrobada recentment ha permès recuperar una bona part dels plànols d'obra que Fontserè i Cornet dibuixaren per construir l'edifici. Gràcies a aquests plànols, de gran format, coneixem el grau de precisió que demanava construir amb ferro colat i la manera com anà evolucionant el projecte a mesura que l'obra avançava. Aixecar l'edifici no deixava de ser com muntar un «Meccano» on tot havia d'estar previst al taller.

5.3

La primera restauració del Born

El mercat del Born tancà el 7 d'agost de 1971. Durant cent anys no hi havia hagut cap intervenció de conservació o restauració de tot el conjunt. Alguns elements havien estat substituïts, d'altres afegits, o bé s'havien perdut, trencat, deteriorat... Després de la pressió ciutadana per salvar l'edifici i evitar-ne l'enderroc, Pedro L. Espinosa, entre 1977 i 1982, va ser el primer arquitecte responsable d'actuar-hi de manera integral.

La idea era habilitar l'espai com a plaça pública coberta que pogués acollir, puntualment i amb garanties de seguretat, actes i exposicions de gran format. Es va comptar amb un pressupost molt limitat i faltava informació històrica i tècnica de com havia estat inicialment l'edifici, però el 1982 el mercat del Born tornà a lluir després de molts anys. Tanmateix, durant moltes temporades el recinte romania tancat.

5.4

La restauració i transformació actual

L'any 1997 es va decidir que el Born acolliria la Biblioteca Provincial, amb projecte dels arquitectes Rafael de Cáceres i Enric Sòria. Quan es van iniciar les obres, l'excavació arqueològica preceptiva va posar al descobert part de trama urbana del segle XVIII, extraordinàriament conservada. Llavors es va modificar l'encàrrec i els mateixos arquitectes van dissenyar el que ara és El Born Centre de Cultura i Memòria.

Per sobre de les restes trobades es va instal·lar un nou paviment que permet el pas de persones sota seu i una doble paret perimetral que garanteix la climatització de les quatre sales que es disposen a les quatre naus laterals. Aquestes sales estan prou separades de les columnes interiors de ferro colat per mantenir la percepció de l'estructura original. Així, la nova arquitectura respecta l'antiga i, d'aquesta manera, s'evoca l'ordre formal establert per Fontserè amb un llenguatge plenament contemporani. finalment, el projecte museogràfic dels arquitectes Dani Freixes i Josep Bohigas ha intentat establir un diàleg entre totes les peces que es superposen en aquest fascinant edifici.

6

El Born al centre del debat ciutadà

El destí del mercat del Born es va tornar a creuar amb l'exemple de Les Halles l'any 1971, quan es preveia demolir-lo. La defensa ciutadana va aconseguir preservar l'edifici, però durant quaranta-tres anys no hi hagué acord en quina seria la destinació definitiva de l'antic mercat. Després de moltes vicissituds, finalment l'antiga estructura ha tornat a la seva funció primigènica de paraigües, ara d'un valuós jaciment arqueològic, i ha esdevingut un espai de memòria.

6.1

Defensar i viure el Born: els anys d'incertesa

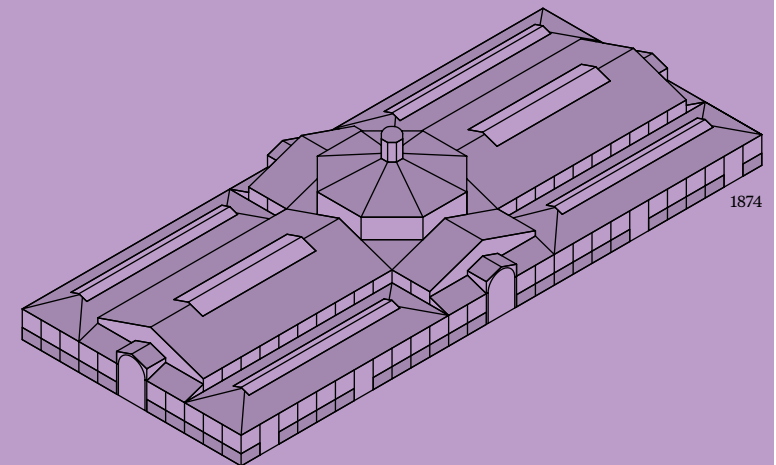
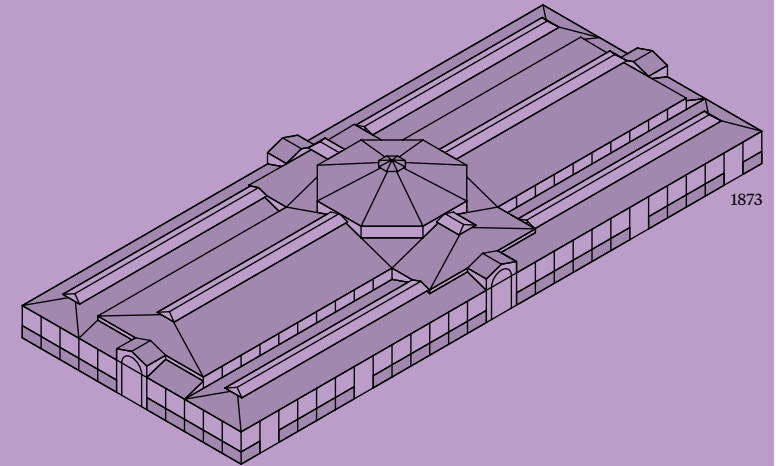
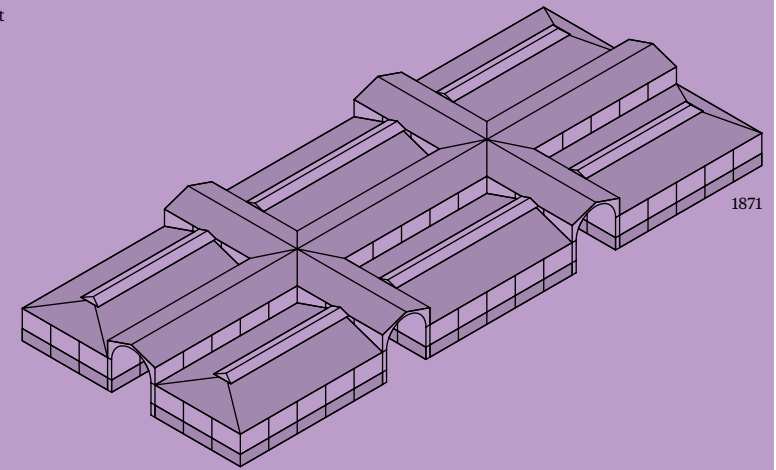
Arran de la pressió del veïnat, de la premsa, de les entitats de defensa patrimonial i d'algunes institucions, l'Ajuntament de Barcelona va accedir a restaurar l'edifici el 1977, sense tenir clar quins usos tindria. Durant anys, s'hi organitzaren esporàdicament grans exposicions, mítings polítics, esdeveniments musicals, fires, ocupacions reivindicatives... però l'edifici continuava molts mesos tancat i calia trobar-li una destinació definitiva. Entre les diferents propostes, finalment el 1997 es signà el conveni Ajuntament-Generalitat-Ministeri per a convertir el Born en la Biblioteca Provincial.

6.2

L'espai de memòria actual

Un cop iniciades les obres d'excavació per a la biblioteca, la bona conservació de les restes arqueològiques del 1700 que es trobaren al Born generà un gran debat ciutadà. S'acabà decidint conservar el jaciment, es descartà el projecte de biblioteca, l'Ajuntament en recuperà la titularitat i l'antic mercat del Born es convertí en un centre cultural. La gran i petita història que s'hi estratifica l'ha convertit en un espai de memòria integral, també dels prop de 100 anys que funcionà com a mercat.

L'arquitectura de Fontserè és un exercici continu de racionalitat constructiva.

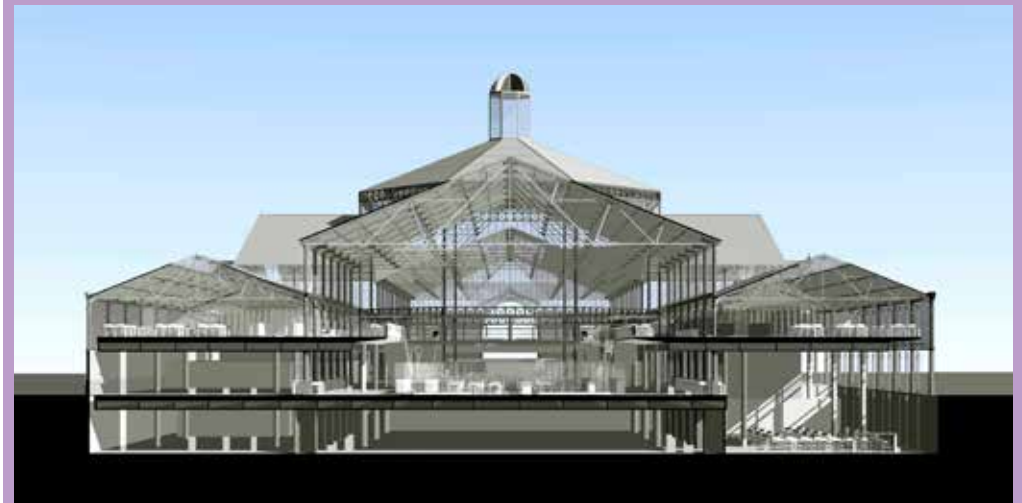
La coberta durant els treballs de restauració, 1977.
©ICUB (Foto: Ignasi Marroyo)

Projecte guanyador per a reconvertir
el Born en Biblioteca Provincial.
Rafael de Cáceres i Enric Sòria, 1998.
©Arxiu Enric Sòria

L'Ajuntament de Barcelona
va accedir a restaurar l'edifici
el 1977, sense tenir clar
quins usos tindria.

El projecte d'ubicar-hi
la Biblioteca Provincial es veié
truncat per la descoberta de
les restes de la ciutat del
segle XVIII, de manera que
finalment l'edifici es destinà
a centre cultural.

Durant els anys d'incertesa
 s'hi organitzaren
 esporàdicament diverses
 activitats culturals, socials,
 comercials i polítiques.

